

Abel Haldek
pensionär

Sellel kevadel möödub pool sajandit Tartu vabadussamba hävitamisest okupantide poolt. Juhuse tahtel olin noore koolipoisina selle barbaarse lökkumise tunnistajaks.

Jutt on Tartus Emajõe ääres Riigipanga ees kõrgunud skulptor Amandus Adamsoni teosest Kalevipoeg.

See kuju oli Vabadussõja monumentide hulgas erandlik, sest tavaliselt mälestati Vabadussõjas langenuid just sõduri kujuga. Tartu vabadussamba loomiseks jäi Adamson aga peatumata Kalevipoja mütoloožilisel kujul.

Aja jooksul valmis professor Adamsonile neli Kalevipoja kuju varianti.

Adamsoni enda soovitusel valiti lõpuks välja möögale toetuv ja valtsalt ida poole vaatav Eesti muinassangar.

Vabadussõja sangaritele püstitatud mälestusmärkide jaoks korjati tavaliselt raha rahva käest ja sellepärast võttis taoliste kujude valmimine aega.

Tartusse püstitatud Kalevipoja kuju valati pronksi Itaalias. Tartu Riigipanga esisesse jõeäärsesse parki püstitatud monumenti aluse ja ümbruse kujundajateks olid skulptor Aleksander Eller ja arhitekt Arnold Matteus.

Kuju pidulik avamine toimus 1933. aastal, selle avas riigivanem Jaan Tõnisson.

Kammivabriku tööliste ettepanekul

Nagu Nõukogude Liidus kombeks, ilmus enne kuju lökkumise aktsiooni 23. aprillil 1950. aastal ajalehes Edasi Tartu Kammivabriku noortööliste artikkel "Kodanliku natsionalismi säilmete vastu".

Seda nimetati siis rahva tahteks. Selliste propagandistlike loosungite taha peituses oli okupantidel hea tegutseda.

Mäletan ajalehes Edasi ilmunud artikli sõnastusest, et seal heideti teravas toonis eel, kuidas kuju "seisab näoga ida poole, käes möök, mis ei sobi kokku meie sõbraliku idanaabri püüdlustega abistada Eesti rahvast tema vabanemisel kapitalistlikust orjusest teel tuleviku poole..."

Sellele soperdisele oli alla kirjutatud hulk kammivabriku eesrindlikke noortöölisi.

Muidugi võis nüüd oodata võimude reageerimist "rahva tahtele".

Olin 1950. aasta kevadel Tartu I keskkooli XI klassi õpilane ja käisin samal ajal töö, et

enesel hinge sees hoida. Olime perega küüditamise hirmus kokukülalt põgenenud ja meil ei olnud mingit sissetulekut. Vaeuse tõttu ei olnud mul ka kella, aega arvasin raudteelt kostvate häälte peale.

29. aprill 1950 Emajõe ääres Tartus

29. aprilli hommikul olin aega valesi arvestanud ja juba kella kuue ajal hommikul kodunt välja tulnud. Tegin enne kooli aega parajaks Emajõe äärses pargis, Kalevipoja kuju lähedal.

Võtsin istet tänava lähedasel pingil. Ühel seljatagusel pingil istuv tädi tegeles kudemistöödega. Rohkem rahvast ei olnud.

Olin jõudnud just ühe õpperaamatu avada, kui tänaval minu lähedal peatus Emajõe sauna poolt tulnud sõjaväetähisega auto.

Kabiinist väljus üks ohvitseri moodi rietatud mees, sõdurivormis autojuht ja veokastist hüppas maha kolm sõurit.

Kõik kandsid Vene sõjaväe kollakasrohelist vormiriietust, kuid puudusid pagunid ja eraldusmärgid.

Minule ja kuduvalle tädile tähelepanu pööramata asuti kohe tegutsema. Üks sõdur ronis redeliga kujule ja sobitas teras-

trossi silmuse ümber Kalevipoja kaela.

Trossi teine ots kinnitati auto veokonksu külge.

Pilku seljataha heites leidsin, et tädi oli kadunud. Tundsin end olevat ohutus kauguses ka trossi katkemise juhul ja jäin seetõttu oma pingile istuma.

Auto hakkas aeglaselt liikuma Kivisilla varemte suunas. Tross tõmbus pingule.

Juht vajutas gaasipedaalile, auto rattad hakkasid asfaldil ringi käima ja kummid peagi suitsema.

Ülemus kamandas - astavit, käskis tagurdada ja veidi kõrvalt uuesti proovida.

Kalevipoeg ei nõksatanudki. Siis prooviti hoovõtuga. Pingul tross tõstis auto tagaotsa üles, jättes vaid esirattad asfaldile pöörlema. Prooviti veel paar korda suurema hooga, kuid tulemuseta.

Autojuht väljus kabiinist, sülitas südametäiega ja hakkas häbi tundmata ema pilades sajatama. Ülemuse korraldusel

vabastati trossi ots autokonksust ja kogu komando sõitis ära samas suunas, kust nad tulid, kadudes peagi botanikaia müüri taha.

Tundsin heameelt Kalevipoja vaprust üle. Kohale jäetud tross ja redel rääkisid aga, et sellega ei ole rünnak veel lõppenud.

Mulle tundus imelikuna, et selle aja jooksul ei möödunud sealt ühtegi autot ega ka jalakäijat. Nägin ainult kaugel kahte naist tulemas Kivisilla varemte poolt. Märgates ega askeldamist monumenti juures, pöördusid kiirelt Raekoja poole. Hirm sundis vältima sekkumist NKVD tegemistesse.

Stalinets Kalevipoja vastu

Süüdmused arenesid kiiresti.

Mootorimürina ja metallintide lõgina saatel kihutas kohale linttraktor Stalinets.

Traktor sõitis hoogsalt piki tänavat ja kurvikohtadel lendasid lintide alt asfalditükid.

Esmalt pukseeris traktor samba ette suure veokelgu, kuhu kuju peale tõmmata.

Kas oli tööbrigaad asendatud uuega või olid mehed vahepeal ümber riieunud, kuid nüüd kandsid nad kõik tuttusi musti rõivaid.

Traktor sõitis samale kohale, kus varem seisis auto.

Trossi ots kinnitati konksu ja käik lülitati sisse. Tross tõmbus taas pingule ja tasapisi hakkas kuju koos mullast väljarebitava alusega veosuunas kalduma.

Kui selgus, et kuju aluselt ei murdu, peatati vedamine ja mehed hakkasid käte jõul veokelku ettepoole sobivasse kaugusesse nihutama.

Aga siis hakkas Raekoja kell lööma kaheksandat hommikutundi ja mul oli vaja kiiresti koolimajja joosta, et mitte hilineda. Viha- ja jõuetusepisarad tikkusid silma.

Enne majade vahele pöördumist heitsin veel pilgu tagasi. Kalevipoja kuju seisis siis veel 45-kraadise nurga all ettepoole kistult, pingul tross kaelas. See pilt seisab mul tänaseni silme ees.

Kalevipoega okupandid kartsid

Ega kannupoistest võimumeeste mured sellega veel Vabadussõja sangaritele püstitatud mälestussamba ümber otsa lõppenud.

Järgmisel hommikul läksin kooli mööda Vabaduse puistes, et näha, milline näeb park välja ilma rahvale armaksaanud monumentita. Üle õo olid selle kohale tekkinud laste liivakastid ja senised pingid pargist paigutatud kastide juurde.

Mõnda aega mängisid liivakastides lapsed, pinkidel istusid ja jutlesid nende emad, vanaemad ja hoidjad.

Võimumeeste kõrvu ulatunud aga jutt, et seal räägiti: "Las noored kalevlased kasvavad, küll nad siis selle häbiväärse kuritöö eest tasuvad."

Möödus vaevalt kuu ja nagu muinasjutus leidis linna rahvas ühel hommikul liivakastide kohalt ilusad lilleklumbid. Istumiseks ei ühtegi pinki lähedal.

Aga rahvas leidis: "Ise tapsid Kalevipoja, nüüd hinge piinas ehivad hauda lilledega."

Koolipoistel sai kombeks kutsuda oma sümpaatiad Kalevipoja kalmu lillede juurde kohtumisele.

Jõudis vist seegi jutt võimumeeste kõrvu, sest paari kuu pärast kadusid äkki lilleklumbid ja kohale ehitati tantsupõrand ühes juurdekuulava orkestripuudiumiga.

Nüüd mängis suveõhtutel pargis puhkpilliorkester ja rahvas leidis, et muusikaga meenutamine on kadunukesele väärliliseks tunnustuseks.

Ei tea, kas nüüd rahvajutt tõugatud, aga 1952. aasta suvel koristati pargist ka tantsulava ja sinna paigutati Kalevipoja mütoloožilise kuju looja Friedrich Reinhold Kretzwalldi büst.

Nüüd rahvas vaikus.

Miks pole sellest kirjutatud

Kalevipoja kuju saatusest on teada veel nii palju, et ta veeti Tartus Emajõe sauna õuele. Möök, millele kuju toetus, peksti tükikideks.

Pea ja käed olevat keevitusega eemaldatud ning peidetud esialgu sauna puuriitade alla varjule.

Mul on väga kahju, et Eesti Entsüklopeedia üheski köites pole Tartu Kalevipoja samba kohta ühtegi sõna.

Kas see on juhuslik? Noorem põlvkond ei teagi, et kunagi oli Tartus selline mälestusmärk Vabadussõja kangelastele.

